הרב יהודה זולדן, חגי יהודה וישראל, עמ' 178-185

י

ארבעה ושבעה מינים בתחילת ימי בית שני

(ערכין לב ע"ב)

מבוא
א. צאו ההר והביאו
ב. ויעשו סוכות
ג. הארץ והמקדש בשמחה הגדולה שלפני ה'
ד. עלי תמרים
ה. כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן
ו. ותהי שמחה גדולה מאד

מבוא

בספרי הנבואה שמימי בית שני יש התייחסות רחבה לקיום מצוות חג הסוכות על ידי עולי בבל (עזרא ג, א-ד):

> ויגע החודש השביעי ובני ישראל בערים, ויאספו העם כאיש אחד אל ירושלים... ויבנו את מזבח אלוהי ישראל... ויעלו עליו עולות לה' עולות לבקר ולערב. ויעשו את חג הסוכות ככתוב, ועולת יום ביום במספר כמשפט דבר יום ביומו.

פסוקים אלו מדברים על הקרבת קרבנות חג הסוכות, עם בניינו המחודש של המזבח. באופן כללי המילה חג במקרא, הוראתה קרבן: "ויעשו את חג הסוכות – רוצה לומר קרבנות החג" (מצודת דוד).[1]

מספר שנים אחר כך, הייתה התכנסות נוספת, ולשון הפסוק הפותח דומה: "ויגע החודש השביעי ובני ישראל בעריהם" (נחמיה ז, עב). בהמשך הכתוב מסופר על ראש השנה, ועל היום שלאחריו שבו העם מצווים על מצוות חג הסוכות, סוכה וארבעת המינים (נחמיה ח, יד-יח):

> וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה אשר ישבו בני ישראל בסוכות בחג בחודש השביעי. ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלים לאמור צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לעשות סוכות ככתוב. ויצאו העם ויביאו ויעשו להם סוכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלוהים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים. ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד. ויקרא בספר תורת האלוהים יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון ויעשו חג שבעת ימים וביום השמיני עצרת כמשפט.

מלבד הקרבת קרבנות חג הסוכות, הם קיימו גם מצוות סוכה ונטילת לולב.

על האמור בפסוקים יש לשאול:

1. "וימצאו כתוב" - מה היה עד אותה שנה? האם הם ידעו על קרבנות חג הסוכות (עזרא ג, ד), וגילו רק עתה את המצוות הנוספות של חג הסוכות?

---

[1] "ולא ילין חלב חגי" - שמות כג, יח; "אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח" - תהלים קיח, כז, ועוד רבים.

2. מה פשר רשימת המינים שנצטוו להביא? מבין ארבעת המינים לשם מצוות לולב, נזכרים רק עלי הדס ועלי תמרים. מדוע לא נזכרו אתרוג וערבה? כמו כן, למה הכפילות – עלי הדס ועלי עץ עבות, וכן עלי זית ועלי עץ שמן?

3. מה כוונת הפסוק "כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן"? האם במשך מאות שנים לא קיימו את המצוות הללו?

א. צאו ההר והביאו

בגמ' (סוכה לז ע"א) ישנה תשובה חלקית לשאלה השנייה. ר' מאיר פירש שהמינים המוזכרים בפסוק "עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות" מיועדים לסכך, ומכאן למד בגמרא שניתן לסכך בכל עץ שהוא. לעומתו סבר ר' יהודה שמסככים רק בארבעת המינים. לפי דעתו, עלי זית ועלי עץ שמן המוזכרים בפסוק, הם עצים לעשות מהם דפנות (תוד"ה והביאו), עלי הדס, עלי תמרים ועלי עץ עבות הם לסכך.[2] הן לפי ר' מאיר, הן לפי ר' יהודה הפסוק עוסק אך ורק במינים לדפנות וסכך, ולא עוסק במינים למצוות לולב.[3]

לפסוקים הללו יש גם דרשה אחרת. בגמ' (סוכה יב ע"א) נאמר שמסככים בדבר שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ. רב חסדא אמר שכך יש ללמוד מרשימת המינים הכפולה הנזכרת בפסוק: "עלי הדס ועלי עץ עבות: הדס שוטה – לסוכה, ועץ עבות – ללולב". לפי רב חסדא חלקו הראשון של הפסוק – "ועלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס" – מדבר על מיני הסכך, וחלקו השני של הפסוק - "עלי תמרים ועלי עץ עבות" – מדבר על מיני הלולב. כך דרש גם ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי (ירושלמי סוכה ג, ד).

בנוגע לחסרונם של שני מינים מבין הארבעה – אתרוג וערבה, כתב הרד"צ הופמן (ויקרא, חלק ב עמ' קצח-רא) שהם היו מצויים בכל מקום, ולכן לא היה צריך לצוות את עם ישראל באופן מיוחד להביא אותם. לעומת זאת, לולב והדס היו מצויים בהרים, ולכן צוו לצאת ולהביאם משם.[4]

ב. ויעשו סוכות

לשאלה השלישית יש מספר תשובות. הגמ' (ערכין לב ע"ב) שואלת:

> אפשר בא דוד ולא עשו סוכות עד שבא עזרא? אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע. מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקידשו ערי חומה, אף ביאתם בימי עזרא מנו שמיטין ויובלות וקידשו ערי חומה.[5]

---

[2] אמנם בירושלמי (פסחים ב, א) נאמר שר' יהודה חזר בו מדרשה זו: "אמר ר' יודה: 'בסוכות תשבו' (ויקרא כג, מב) סוכה של כל דבר, שהיה ר' יודה אומר: הדין נותן שלא תהא הסוכה באה אלא מארבעת המינין. מה אם לולב שאינו נוהג בלילות כבימים אינו בא אלא מארבעת המינין, סוכה שהיא נוהגת בלילות כבימים אינו דין שלא תבוא אלא מארבעת המינין? אמרו לו לר' יודה: כל דין שאתה דן שתחילתו להחמיר וסופו להקל, אינו דין. הא לא מצא מארבעת המינין ישב לו בלא סוכה? ואמרה תורה תשבו בסוכות - סוכת של כל דבר. וכן עזרא אמר 'ואשר ישמיעון ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלם לאמר צאו ההר...'. חזר ר' יודה ודנו דין אחר".

[3] אבן עזרא בויקרא כג, מ כתב שהצדוקים הוכיחו מהפס' בנחמיה, שכוונת התורה בארבעת המינים היא לשם סכך ולא כנטילה בפני עצמה. ראב"ע כתב על כך: "ואלה עורי לב. הלא יראו כי אין בספר עזרא [=נחמיה] ערבי נחל ולא פרי עץ כלל, רק עלי חמישה מינים".

[4] פרופ' יהודה פליקס, טבע וארץ בתנ"ך, עמ' 377-379, כתב שלא היו להם ערבות ואתרוגים. לא ברור מדוע שלא יהיה להם למשל ערבות הגדלות על כל מים?

[5] דרשה זו מופיעה כבר בסדר עולם פרק ל ובירושלמי שביעית ו, א. בהסבר דרשת חז"ל עסק בהרחבה: הרב שלמה גורן, תורת השבת והמועד, עמ' 219-222.

חז"ל למדו מפסוק זה על תחולת קדושתם של ימי עזרא. המלבי"ם (נחמיה ח, יד) הסביר, שרק בימי עזרא, כאשר הם קידשו את ארץ ישראל מחדש, הם התנו שיהיה ניתן לסכך ברשות הרבים, ותלו זאת בימי יהושע, מפני שגם יהושע יכול היה להתנות תנאי שכזה. החידוש לשיטתו היה בבניית סוכות ציבוריות ברשות הרבים.[6]

הרב שלמה גורן (תורת השבת והמועד, עמ' 228-229) כתב הסבר ששמע מהראי"ה קוק. לפיו ההדגשה בפסוקים היא על ההכנות הרבות לקראת קיום המצווה **ברוב עם**. רעיון זה מתאים לדברי הכוזרי (מאמר ג, סג), שכוונת המקרא להפליג בשבח היום ההוא, שהמוני העם בשומעם את הדברים הזדרזו לעשות את הסוכות – אם כי היחידים קיימו כל הזמן את מצוות הסוכות.[7]

ההסברים שהובאו עד כה אינם עונים על כל השאלות ששאלנו לעיל.

ג. הארץ והמקדש בשמחה הגדולה שלפני ה'

יש הבדל בולט בין מצוות סוכה, למצוות נטילת ארבעת המינים. מצוות סוכה נוהגת במשך שבעה ימים בכל מקום בעולם, והיא מהמצוות הנוהגות בגוף: "בסכת תשבו שבעת ימים, כל האזרח בישראל ישבו בסכת" (ויקרא כג, מב). לעומת זאת, מצוות ארבעת המינים נוהגת אמנם בכל מקום בעולם, אך רק ביום הראשון. במקדש בלבד היא נוהגת שבעה ימים "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל, ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים. וחגתם אותו חג לה' שבעת ימים" (ויקרא כג, מ-מא). רק לאחר חורבן בית שני התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהיו נוטלים במדינה שבעה ימים – זכר למקדש (ראש השנה ל ע"א).

עזרא ונחמיה חיברו את כלל המצוות לבית המקדש – המצוות שנוהגות בגוף והמצוות התלויות בארץ, עם המצוות הנוהגות במקדש. הם עשו זאת בשני מעגלים:

1. הסוכה

את הסוכה מצֵווה כל אדם לבנות בחצרו ובגגו, אך העם הוסיפו ובנו סוכות במקומות נוספים. ברשות הרבים - "ברחוב שער המים וברחוב שער אפרים", סוכות ציבוריות שישרתו את עולי הרגלים העולים לבית המקדש. בחצר המקדש - "ובחצרות בית האלוהים" (נחמיה ח, טז), סוכות מיוחדות לכהנים וללווים המשרתים בבית המקדש.[8]

2. ארבעה ושבעה מינים

ע"פ ר' יהודה ור' מאיר (סוכה לז ע"א) בני ישראל הביאו מיני עצים שונים, כדי לקיים רק את מצוות סוכה בסכך ובדפנות, וע"פ רב חסדא (סוכה יב ע"א) כדי לקיים בהם מצוות ארבעת המינים ומצוות סוכה.

באופן כללי, ארבעת המינים מקשרים בין המצוות התלויות בגוף לבין המצוות התלויות במקדש. כך כתב הראי"ה קוק (עץ הדר השלם, הקדמה עמ' ה):

> המצוות שנוכל לחשבן לאמצעיות בין שתי המערכות, המצוות התלויות בארץ ושאינן תלויות בארץ, הן מצוות שהן חובת הגוף מצד עצמן, אבל הן קשורות לארץ ישראל בתוכנן הגלוי. באלה המצוות מתרכזים שני הכוחות, הכוח של המצוות התלויות בארץ והכוח של מצוות שהן חובת הגוף. המצווה המצויינה שכוח הארץ הוא ניכר בה הרבה במצוות הגוף,

---

[6] הרב משה צבי נריה, מועדי הראיה עמ' צז, כתב שהראי"ה קוק היה נוהג לחזור על הסבר זה.
[7] דברים נוספים בשם הראי"ה קוק, ראה: שמועות ראי"ה, פרשת בהר תרפ"ט, עמ' 19-20.
[8] כך הסביר זאת הרב מרדכי פוגלמן, שו"ת בית מרדכי סי' פג.

היא מצוות ארבעת המינים... חג הסוכות בכללו הוא כל כך מחובר לקדושת הארץ ושמחת פירותיה, עד שלמדונו חז"ל שצריך לעבר את השנה כדי שיהיה החג באסיפת הפירות.

אלא שכאן הם נצטוו להביא מיני עצים הקשורים לשתי מערכות. ארבעת המינים בחג הסוכות, שמצוותם היא במשך כל שבעת ימי חג הסוכות בהקפה סביב המזבח, ושבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, מהם מביאים ביכורים, וביכורים זוהי מצווה התלויה בארץ, ואת הפירות יש להביא לבית המקדש ולהניף על המזבח.

מכיוון שמדובר בחודש השביעי, עזרא ציווה אותם להביא עלים מעץ התמר ומעץ הזית, משני המינים האחרונים שבשבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל - "ארץ זית שמן ודבש" (דברים ח, ח), שתחילת צמיחתם היא באותה עת. הזיתים עצמם עדיין לא בשלים לביכורים בחודש תשרי, הם מתבשלים לקראת חודש חשוון-כסלו, והם המין האחרון שמביאים ממנו ביכורים עד חנוכה (משנה ביכורים א, ו), אך ניתן להביא מהם ענפים ועלים ולסכך בהם. התמרים לעומת זאת בשלים, וניתן גם להביא מהם ביכורים בתקופה זו. כמו כן בעצי התמר ניתן לסכך, והלולב עצמו נלקח מעץ התמר.

עזרא קרא לעם להביא עצים ממינים שונים. הוא לא קרא להם להביא כעת פירות ביכורים, ובוודאי שלא מתמרים, שהרי "אין מביאים ביכורים מתמרים שבהרים" (משנה ביכורים א, ג). הוא קרא לבנות את הסוכות ממינים הקשורים לארבעת המינים, שעיקר הבאתם במשך שבעת ימי החג היא למזבח לפני ה', וכן ממינים הקשורים לשבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, המובאים למקדש כביכורים. בכך קשר עזרא את מצוות הסוכה אל מצוות המקדש.

ד. עלי תמרים, עלי עץ עבות ועלי הדס

כפי שביארנו לעיל, ארבעת המינים שבלולב נוהגים גם בחוץ לארץ, אך עיקר גידולם ורעננותם בתקופה זו היא בארץ ישראל (רמב"ם מורה נבוכים ג, מג). הם ניטלים במדינה יום אחד, ובמקדש שבעה ימים, ובהם מקיפים את המזבח.

שבעת המינים לביכורים נוהגים רק בארץ ישראל, והם מובאים לבית המקדש ומונפים על המזבח. סוכה נוהגת בארץ ובחוץ לארץ במשך שבעת ימי החג, ואין שום עניין מיוחד בבניית סוכה בחצרות בית המקדש.

עזרא ונחמיה חברו בין כל המערכות, באמצעות התמר. ליבו של עץ התמר הוא הלולב, מפירותיו מביאים ביכורים, ומענפיו מסככים את הסוכה, ואת הכול חיברו בחגיגה הגדולה שהם עשו בסוכות הפרטיות, בסוכות הציבוריות ובסוכות של גבוה, בחצר המקדש. כדברי המדרש (בראשית רבה מא, א): "תמרה זו אין בה פסולת. תמריה לאכילה, לולביה להלל, חריות לסיכוך".

בפסוק נזכרו גם עלי הדס ועלי עץ עבות. הבחנה בין עלי עץ עבות לעלי הדס מצינו ביחס למצוות ארבעת המינים (סוכה יב ע"א):

אמר רב חסדא: הדס שוטה לסוכה, וענף עץ עבות ללולב.

בפסוק המצווה על נטילת ארבעה מינים בסוכות נקרא ההדס "ענף עץ עבות" (ויקרא כג, מ). בפרי המייצג את שבעת המינים לביכורים צוין מין מובחר ומין שאינו מובחר, וכך הוא ביחס לענף המייצג את ארבעת המינים ללולב. מין שוטה שאיננו ראוי ומין ראוי.

התמר מופיע ללא שם נרדף בשל היותו מחבר ומקשר בין כל המצוות – ביכורים, לולב וסוכה.

ה. כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן

אין ספק שבמשך כל השנים מאז שנצטווינו על מצוות לולב וסוכה קיים עם ישראל את המצוות הללו. אלא שחיבור כזה בין מערכת המצוות לבין בית המקדש, אכן לא נעשה מימות יהושע בן נון. עם ישראל נכנס לארץ עם יהושע בן נון והקים את המשכן בגלגל. שם ציווה הקב"ה למול את העם, אשר לא נימולו במדבר. מצוות ברית מילה היא מצווה הנוהגת בגוף, והיא איננה מהמצוות התלויות בארץ ובוודאי לא במקדש. למרות זאת ברית מילה היא המצווה הראשונה שקיים עם ישראל בארץ, ובמקום המשכן, ערב אכילת קרבן פסח שכן ערל לא יכול לאכלו. "היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם, ויקרא שם המקום ההוא גלגל עד היום הזה" (יהושע ה, ט). מקום משכנו הראשון של המשכן בארץ, נקרא על שם המצווה הראשונה שהם קיימו בארץ, ובמקום הזה דווקא.

יהושע חיבר מצווה התלויה בגוף, ובמקרה זה כפשוטו, עם המשכן. הוא לא חיבר למשכן גם מצוות התלויות בארץ, מפני שעדיין לא התחייבו בהם. הם היו בארץ יום או יומיים בלבד. הגמ' (ערכין לב ע"ב) דרשה על פסוק זה:

> מקיש ביאתם בימי יהושע לביאתם בימי עזרא, שקידשו שמיטים ויובלות וקידשו ערי חומה.

הגמרא ציינה דוגמאות בולטות מכלל המצוות התלויות בארץ - שמיטה ויובל, שמעמדן שווה בימי יהושע ובימי עזרא, אך באותו מעמד החיבור שעשה עזרא היה גדול אף מזה של יהושע. הוא חיבר מצוות התלויות בגוף כמו סוכה ולולב, עם מצווה התלויה בארץ – הביכורים, והקרבת קרבנות חג הסוכות בבית המקדש.

ו. ותהי שמחה גדולה מאד

בפסוקים (נחמיה ח, טז-יז) תוארה החגיגה:

> ויצאו העם ויביאו ויעשו להם סוכות איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלוהים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים. ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד.

על מה השמחה? בסוכות יש מצווה לשמוח באופן מיוחד (ויקרא כג, מ-מא):

> ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים. וחגותם אותו חג לה' שבעת ימים.

במה מתבטאת השמחה בחג הסוכות? רש"י (סוכה נ ע"א ד"ה בית השואבה; תוס' שם ד"ה שאינו), מסבירים שהשמחה היתרה במקדש היא שמחת בית השואבה הבאה עם ניסוך המים.

הרמב"ם (הל' לולב ח, יב) כתב:

> אף על פי שכל המועדות מצווה לשמוח בהן, בחג סוכות היתה שם במקדש שמחה יתרה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים".

הרמב"ם (הל' לולב ח, יב-טו) האריך בתיאור השמחה במקדש על פי הגמ' (סוכה נ ע"א-נג ע"א). הרמב"ם לא הזכיר שם כלל את המילים "שמחת בית השואבה", ולא קשר את השמחה במקדש לניסוך המים. את ההלכות הקשורות לניסוך המים כתב הרמב"ם במקום אחר (הל' תמידין ומוספין פרק י). כלומר השמחה במקדש בסוכות היא בשל ארבעת המינים. כך עולה מפשוטו של מקרא

(ויקרא כג, מ), בפסוק שמסיים את הציווי לקחת את ארבעת המינים: "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים". כך כתב גם הרמב"ם (הל' לולב ז, יג):

ובמקדש לבדו נוטלין אותו בכל יום ויום משבעת ימי החג שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים".

כך כתב גם הרמב"ם בספר המצוות במצוות ארבעת המינים (עשה קסט):

שציוונו ליטול לולב ולשמוח בו לפני ה' שבעת הימים.

מקור דברי הרמב"ם הוא בירושלמי (סוכה ג, יא):

כתיב: "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים", אית תניי תני בשמחת לולב הכתוב מדבר, אית תניי תני בשמחת שלמים הכתוב מדבר.

הרמב"ם זיהה את שמחת הלולב עם שמחת בית השואבה. שמחת בית השואבה מתקיימת בלילה, והיא הכנה גדולה למצוות נטילת לולב שניטלת ביום, והיא אינה קשורה לניסוך המים.[9]

לא ברור מהפסוקים האם עולי בבל קיימו את מצוות ניסוך המים, והאם השמחה קשורה לה, שהרי אין מצווה מיוחדת לשמוח בסוכה, אלא רק בארבעת המינים.

סיכום

השמחה הגדולה והמיוחדת שהייתה בתחילת ימי הבית השני, היא לא רק על עצם הישיבה בסוכה, אלא על חג הסוכות המיוחד שחיברו בו בין ארבעת המינים והסוכה. ארבעת המינים הללו הם הגורמים לשמחה הייחודית בסוכות הללו – שמחת חיבור שמיים וארץ, מקדש ואדמה, שמחת עם השב לארצו ושמח לפני ה' אלקיו.

---

[9] כך הבין את דברי הרמב"ם הרב אריה פומרנצ'יק, עמק ברכה, ענין בית השואבה א. בשונה מדברי קונטרס הגרי"ז סוכה עמ' לד, שהבין שהרמב"ם רואה בשמחה זו חלק משמחת החג, וזאת בשל דברי הרמב"ם בספר המצוות עשה נד, המציין את המקור לשמחת בית השואבה בפס': "ושמחת בחגך" (דברים טז, יד). אך אין כל סתירה לאמור לעיל. בספר המצוות שם הרמב"ם רואה בפס' "ושמחת בחגך" כותרת לשמחות שונות שיש ברגלים ולא רק בחג הסוכות. הראשון – קרבן שלמי שמחה שנוהג בכל הרגלים. השני – שמחה בבשר ויין, שהיא למעשה תחליף לשלמי השמחה, לאחר החורבן, והשלישי - "לשחוק בכל ניגון ולרקד במקדש והיא שמחת בית השואבה, זה כולו נכנס באמרו ושמחת בחגך". ושמחת בחגך זוהי כותרת כללית לענין, והפסוק: "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים" מסביר במה ועם מה יש לשמוח בבית השואבה – בארבעת המינים, כשם שיש מקורות אחרים מהם לומדים על השמחה בהקרבת קרבן שלמי השמחה, ומקורות אחרים המלמדים על השמחה באכילת בשר ובשתיית יין. הדגשה נוספת שיש ללמוד מהפס': "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים", היא על השמחה היתירה שהיתה במקדש מעבר לשמחה הרגילה שבמועדים האחרים. וכך כתב במפורש הרמב"ם בהל' לולב ח, יב: "אף על פי שכל המועדות מצווה לשמוח בהן, בחג סוכות היתה שם במקדש שמחה יתירה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלוהיכם שבעת ימים". בעניין זה הרחיבו מאוד: הרב שלמה גורן, "מצוות השמחה בחג הסוכות", תורת המועדים, עמ' 115-126; הרב משה צבי נריה, "בית השואבה שמשם שואבין רוח הקדש", ענבי פתחיה, עמ' 106-108. ע"ע הרמ"מ מלובביץ', חידושים וביאורים א סי' יט; רבי ישכר שלמה טייכטל הי"ד, משנה שכיר – חג הסוכות, ביאורי מקראות בספר נחמיה, עמ' 278-279.